

LIBRIS

We know
books

Această carte a apărut cu sprijinul KPMG

L'éthique du « care »

©Presses Universitaires de France/Humensis, 2021

@ Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.librariaeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice (CNCS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Brugère, Fabienne

Etica grijii / Fabienne Brugère ; trad. din lb. franceză și postf. de Oana
Șerban. - București : Eikon, 2025

Conține bibliografie
ISBN 978-606-49-1347-0
I. Șerban, Oana (trad. ; postf.)

17

DTP: Mihăiță Stroe

Editor: Valentin Ajder

FABIENNE
BRUGÈRE

Etica grijii

Traducere din limba franceză
și postfață de Oana Șerban

E I K O N

București, 2025

Cuprins

INTRODUCERE 5

CAPITOLUL I.TEMA *GRIJII*, VOCEA FEMEILOR..... 9

1. Atenția către ceilalți: o altă psihologie morală 11
2. *Grija* nu înseamnă maternitate 13
3. Vocea indistinctă a femeilor 19
4. Cum să ai grijă de ceilalți fără să te pierzi pe tine însuși? .. 23
5. Un sex al solitudinii și grijii? Identități sexuate 29
6. Mai curând o etică decât o morală..... 36
7. Cum se poate trăi mai bine? 39
8. Reciprocitate într-o lume asimetrică 41
9. O etică feministă..... 45

CAPITOLUL II.

A AVEA GRIJĂ ÎN CIUDA

INDIVIDULUI LIBERAL 51

1. Omul e fundamental vulnerabil, dar... 55
2. Critica individului liberal 60
3. Turnura filosofiei practice în secolul al XVIII-lea..... 64
4. Vulnerabilitatea și critica identității 67
5. O ontologie a accidentului..... 68

6. Vulnerabilitate și dependență.....	71
7. <i>Grija</i> bună.....	80

CAPITOLUL III.

PENTRU O DEMOCRAȚIE SENSIBILĂ..... 90

1. Utilizarea neoliberală a sintagmei „a avea grijă”	91
2. Abordarea familială a <i>grijii</i>	101
3. Practicile <i>grijii</i>	111
4. Asistența socială	122
5. Ce democrație sensibilă există în Franța?	129

CONCLUZII..... 135

POSTFAȚĂ.

DE TINE CINE ARE GRIJĂ?

SCHIȚĂ PENTRU REFORMA

STATULUI SOCIAL 137

Morala celor vulnerabili..... 141

Etica responsabilității..... 148

Grija, o categorie politică.

Despre practica democratică a convivialității..... 153

Etica *grijii*, reforma statului social..... 162

BIBLIOGRAFIE 165

INTRODUCERE

Când Carol Gilligan semnala în cartea *Cu o voce diferită*¹ ideea că femeile au un mod particular de a gândi morală, altfel decât bărbații, ea nu s-a rezumat doar la aprecierea diferențelor de sex în morală. De fapt, a prezentat un concept în mare măsură ascuns și lăsat descoperit, *grija*. Acest lucru s-ar putea să fi dus la înțelegerea greșită prin care atribuim „îngrijirea” femeilor.

În realitate, provocarea era alta: aceea de a pune în discuție granițele moralității, prin posibilitatea unei experiențe a vieții morale inedite pentru care femeile, în mare măsură, dar nu exclusiv, se întâmplă să fie, dacă nu depozitare, cel puțin martore. Apare o nouă voce care cere să fie problematizată, scoasă la lumină, inaugurând o problemă care este în același timp filosofică, psihologică, sociologică și politică, aceea a *grijii*. Această problemă este cea pe care ne propunem să o scoatem la lumină, străduindu-ne să arătăm că există într-adevăr o *atitudine grijulie*, o modalitate de reînnoire a chestiunii

¹ Carol Gilligan, *In a Different Voice*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1982; *Une voix différente*, Paris, Flammarion, « Champs essais », 2008, pentru ediția consultată în limba franceză.

legăturilor sociale prin acordarea atenției celorlalți, prin „a avea grijă”, „a se îngriji reciproc”, a arăta sollicitudine sau îngrijire altora. Aceste comportamente, susținute de practici, colective sau instituții, se înscriu într-o nouă antropologie care combină vulnerabilitatea și relaționarea, aceasta din urmă trebuind înțeleasă prin cei doi versanți pe care îi presupune, dependența și interdependența. Cu alte cuvinte, această concepție despre om sapă mai adânc la rădăcinile individualismului și dezvăluie presuposițiile sale negative. Prin urmare, nu este o coincidență că etica *grijii* a apărut în America lui Reagan. Venind în întâmpinarea celebrării individului antreprenor, interesat să posede întotdeauna mai mult într-o societate de piață autoreglată, aceasta ne reamintește că de cele mai multe ori cruciadele cuceritoare ale unora sunt posibile doar pentru că alții, femei, dar și oameni care au nevoie să își câștige pâinea, imigranți, garantează sarcini de îngrijire (pentru copii, vârstnici, indivizi antreprenori etc.). De asemenea, grija servește ca o reamintire a necesității de a reînnoi starea socială în fața noilor forme de vulnerabilitate, fie ele vitale, sociale sau ambientale. Sunt astfel analizate noi grupuri sociale, noi forme de exploatare a indivizilor. Prin urmare, două opțiuni devin legitime.

Prima este aceea de a susține că sarcinile de îngrijire, în mare măsură ascunse sau eufemizate, trebuie recunoscute ca o condiție *sine qua non* a activității economice. Nu poate exista liberalism, cum nu poate exista *a fortiori* neoliberalism, fără a ține cont de sarcinile de îngrijire care fac posibil, grație activității unora, ca alții

să se dedice câștigării cotelor de piață. Etica *grijii*, prin promovarea acestei forme de recunoaștere și delegare a îngrijirii, sugerează o complementaritate care ia tipurile de diviziune actuală între viața privată silențioasă și viața publică nu îi fac deplin dreptate.

Ar trebui să ne rezumăm la asta? Putem face un pas mai departe, susținând că nu doar complementaritatea public/privat trebuie să valoreze mai mult, ci, într-un chip fundamental, și punerea ei în discuție. Elucidarea sarcinilor de îngrijire, a purta grija tocmai acestei îngrijiri și a instituțiilor care o asigură, nu sunt doar operații care cer să fie recunoscute ca atare. Este vorba despre angajarea unui nivel de atenție fără precedent față de ceilalți și de responsabilitate socială prin punerea sub semnul întrebării a unei societăți în care succesul individual depinde de capacitatea de a deveni antreprenor al sinelui, cu puțină atenție față de ceilalți sau față de colectiv. Ideile despre *grijă* reclamă un nou cadru de inteligibilitate care nu se potrivește cu ușurință vechilor obiceiuri de partajare tradițională a relației public/privat și tipului de societate (adesea patriarhal) pe care îl presupune această diviziune. În realitate, există, cu posibilitatea unei reorganizări profunde a societății și a normelor acesteia, problematizarea mecanismelor politice derivate plecând de la premisele neoliberalismului.

Tocmai această a doua filosofie, incomparabil mai vie decât prima, este cea pe care ne propunem să o explicăm urmând trei niveluri de argumentare a eticii *grijii*: vocea purtată de grijă și de observarea inegalităților de gen, „grijă” pentru vulnerabilități și dependențe majore,

pentru posibilitatea unor politici publice adaptate acestor noi regimuri de protecție a indivizilor și promovarea egalității reale între femei și bărbați. Etica *grijii* nu constă într-o reorganizare regională a abuzurilor neo-liberalismului, ci mai degrabă într-o revoluție teoretică și practică. Aceasta este convingerea pe care vrem să o expunem.

Fundamentele unei astfel de etici stau în necesitatea de a considera oamenii ca ființe relaționale și întruchipate împotriva oricărei tentații obiectivante a moralei. În același timp, această etică foarte recentă, structurată prin referire la o inteligență nedespărțită de afecte, ia direcții foarte diferite în funcție de autorii care o dezvoltă: există etici ale *grijii* mai mult sau mai puțin politice, mai mult sau mai puțin feministe, mai mult sau mai puțin critice la adresa neoliberalismului. De aceea, uneori este necesară evocarea eticii *grijii*, iar în alte dăți a eticilor *grijii*.

Această carte oferă o introducere în etica *grijii*. Din această perspectivă, am privilegiat textele fondatoare americane și am lăsat deoparte receptarea franceză.

CAPITOLUL I. TEMA GRIJII, VOCEA FEMEILOR

Etica *grijii* survine ca descoperirea unei noi morale a cărei voce trebuie recunoscută într-o lume lipsită de limbajul potrivit pentru a exprima și recunoaște tot ceea ce relevă travaliului „îngrijirii” și al sentimentului de responsabilitate pentru bunăstarea altora. Cu toate acestea, sarcinile de îngrijire de tot felul promovează dezvoltarea psihologică și comportamentele benefice unei societăți: un sens al atenției față de ceilalți, al responsabilității și întrajutorării. Ele sunt un antidot serios pentru o psihologie care ține cont doar de interesul personal al indivizilor de a acționa sau de construcția unui sine autonom, închis în el însuși. Teoria *grijii* este dezvoltată mai întâi ca o etică relațională structurată prin atenția către ceilalți. Nicio ființă umană nu poate fi autosuficientă; în mod fundamental vulnerabili și interdependenți, indivizii recurg adesea la un moment sau altul în viața lor la relații de protecție, de ajutor pentru dezvoltare, de tratare a

dependenței, care sunt totuși ignorate, minimalizate sau disprețuite.

Chestionarea moralității își are rădăcinile într-o observație referitoare la inegalitățile de gen și înrădăcinată în convingerea că femeile nu abordează problemele morale în același mod ca și bărbații, lucru uluitor întrucât moralitatea este considerată în continuare universală și lipsită de o astfel de diviziune. Pe scurt, etica *grijii* recomandă încetarea idealizării unei morale majoritare impusă de o putere patriarhală; ea face acest lucru reinvestind domeniul psihologiei dezvoltării și a vârstelor vieții pentru a apăra expresia unei voci morale sufocate, care reia legătura cu viețile obișnuite, cu indeciziile, cu dificultățile alegerilor în ciuda unei vieți psihice canalizată pe supraeul moral. Provocarea este de a schimba granițele moralității prin implicarea vocilor discordante ale femeilor. Pentru multe femei, „persoana morală este cea care îi ajută pe ceilalți”, bunătatea fiind definită astfel ca prestare de servicii, îndeplinirea obligațiilor și responsabilităților față de ceilalți². Cum putem împăca această viziune a vieții bune cu teoria morală a psihologilor dezvoltării care prezintă ca fiind superioară o morală ancorată în voință și în acțiunile imparțiale și dezangajate?

Această etică anti-intelectuală s-a născut în America lui Reagan în 1980, când statul bunăstării moștenit din Declarația de la Philadelphia, din acordurile de la Bretton Woods, și rezultat de pe urma

² Carol Gilligan, *Une voix différente*, ed. cit., p. 109.

creării Organizației Națiunilor Unite a fost destrămat, în favoarea unui capitalism financiar somat să se autoregleze³. A fost elaborată mai întâi modest, printr-o reflecție asupra ponderii psihologice a muncii de îngrijire, asupra invizibilității acesteia și asupra locului chiar minoritar al tuturor formelor de relații pe care le implică în lucrările de dezvoltare morală. În sens larg, face parte dintr-un curent de idei care susține că niciuna dintre legăturile umane nu pot fi redusă la schimburi comerciale, această revenire la valoarea umană ireductibilă la o marfă trecând printr-o recalificare a „chestiunii sociale” și, mai înainte de orice, a fundamentelor sale psihologice și morale.

1. Atenția către ceilalți: o altă psihologie morală

Susținând un feminism care reactualizează sloganul „privatul este politic”, eticile *grijii* și-au axat criticile asupra vocii majorității, de cele mai multe ori masculină, asupra raționamentului moral cu arsenalul său de principii, reguli și valori intangibile, pentru a face auzită o altă voce, minoritară, în mare parte înrădăcinată în experiența femeilor, în sentimentul de responsabilitate față de ceilalți, făcând apel la urgența de a „a avea grijă” (ceea ce relevă *grija*).

³ Alain Supiot, în *L'Esprit de Philadelphie*, Paris, Seuil, 2010, ne încurajează să ne reconectăm astăzi la această ordine internațională, așa cum a fost construită la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, plecând de la piatra de temelie a justiției sociale.

În anii '80, două orientări teoretice distincte au declinat această temă, una a lui Carol Gilligan, în cartea *Cu o voce diferită* (*In a Different Voice*) publicată în 1982, cealaltă a lui Nel Noddings, *Îngrijind* (*Caring*), publicată în 1984, lucrare netradusă în limba franceză. Dacă etica lui Gilligan a marcat într-adevăr timpul, având un impact puternic asupra evoluției științelor umane vreme de câțiva ani, provocând o explicație politică a conceptului de *grijă*, inclusiv în Franța, orientarea propusă de Noddings este, în ceea ce o privește, mult mai marginală, pentru că se închide într-un naturalism feminin pe care norma de îngrijire, înrădăcinată în maternitate, îl construiește. Această a doua orientare ar putea estompa mesajul *grijii* și l-ar putea face inaudibil. Ea a lăsat să se creadă într-o nouă esență sau identitate a femeilor, care se va reorganiza prin *îngrijire*, gândită prioritar sub experiența maternității ca o chestiune rezervată exclusiv femeilor. Înțelegerea scopului acesteia din urmă este în același timp esențială pentru a identifica mai bine lecturile pripite sau cu reaua-credință cu care am privit *grija*. În acest caz, etica *grijii* desfășoară perspectiva unei complementarități între bărbați și femei, la care femeile se raportează plecând de la sfera tradițională a sentimentelor materne până la apărarea unei gândiri a mamelor. Totuși, această etică riscă să se închidă prin astfel de teze într-o teorie socială și politică de tip conservator, întrucât locul femeii se reduce la figura mamelor și la educația pe care o oferă.

2. *Grija* nu înseamnă maternitate

Nel Noddings este cea mai reprezentativă pentru mișcarea maternalistă. În calitate de specialist în probleme de educație, ea intenționează să sublinieze beneficiile unei etici a *grijii* feminine în contrast cu o morală masculină care înglobează iubirea și dreptatea într-un univers impersonal, dezangajat față de urgențele vieții obișnuite⁴. În *Grija: O abordare feminină a eticii și educației morale* (*Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*, 1984), ea apără, pe de o parte, ancorarea dispozițiilor etice specifice *grijii* în virtuțile feminine, iar pe de altă parte, faptul că atitudinea de *îngrijire* (*caring attitude*) este structurată după modelul relației mamă-copil, în care maternitatea este înțeleasă ca o experiență biologică și psihologică specifică, fiind capabilă să servească drept bază pentru o concepție a cooperării sociale bazate pe *îngrijire*. Punctul de plecare constă în apărarea unei etici naturaliste a sentimentelor, aceea care constă în *îngrijirea* celorlalți. Această etică este ancorată în posibilitatea ascultării (*receptivitatea/ receptivity*), a relaționalității (*relatedness*) și într-un simț al atenției (*responsivitatea/ responsiveness*). O astfel de teorie morală contravine unei întregi tradiții filosofice raționaliste și masculine de a implementa un ideal etic al *grijii* pentru ceilalți, de data asta înrădăcinat în experiența morală a femeilor. Nel Noddings ia ca punct

⁴ Nel Noddings, "Caring", în V. Held (éd.), *Justice and Care*, Boulder, Colo., Westview Press, 1995, p. 18.